

ALISHER NAVOIYNING “ARBA’IN” ASARIDA “SUNANI TERMIZIY”DAGI HADISLAR TALQINI

Jambilov Mansur Rasuljonovich

Hadis va islom tarixi fanlari kafedrası o’qituvchisi

+998 90 188 12 17

ANNOTATSIYA

Muhaddis bobokalonimiz Imom Iso Termiziy zamonidagi olimlar uning hadis ilmidagi xizmatlarini yuqori baholagan. Ulardan biri Imom Termiziyning “Hadis ilmida iqtido qilinadigan yagona olim” deb yozsa, boshqa biri esa uni “Birinchilardan bo’lib hadislarni sahih, hasan, zaifga taqsim qilganiga guvohlik beradi”. Ayniqsa, muhaddis olimning asarlaridagi ravonlik faqat ziyoli kishilar uchun emas, balki har bir inson tushinishi mumkin bo’lishiga sabab ekanini alohida ta’kidlash joiz.

Kalit so’zlar: *Hadisi sharif va uning turlari, “Arba’in” asarlar, “arba’in”navislik an’analari, Imom Buxoriy hadislari, Imom Termiziy hadislari, zaif va hasan hadislar.*

АННОТАЦИЯ

Ученые времен нашего прадеда мухаддисов, имама Исы Ат-Тирмизи, высоко ценили его заслуги в науке о хадисах. Один из них пишет, что имам Ат-Тирмизи является «единственным ученым, которому следует следовать в науке о хадисах», а другой свидетельствует, что он «одним из первых разделил хадисы на достоверные, хасанские и слабые». отмечая, что это причина, которую человек может понять.

Ключевые слова: *хадис Шариф и его виды, «арбаинские» произведения, «арбаинские» традиции повествования, хадисы имама Бухари, хадисы имама Тирмизи, слабые и хасанские хадисы.*

KIRISH

Dunyo ulamolari buyuk ilm sohibi bo’lgan hamda yuksak e’tirofqa munosib ko’rilgan bobokalonimizning ibratli hayot yo’llari va boy ma’naviy merosini har tomonlama o’rganish biz yoshlar uchun ham ilmiy, ham amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Xususan, “Arba’in” asarida Navoiy hazratlari Termiziy hadislarning ayrimlaridan mahorat bilan foydalangan va biz asarni o’rganish jarayonida bevosita muhaddis asariga murojaat qilamiz.

4-hadis

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "خَصَلْتَانِ لَا يَجْتَمِعَانِ فِي مُؤْمِنٍ؛ الْبُخْلُ وَسُوءُ الْخُلُقِ". رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَالبُخَارِيُّ فِي الْأَدَبِ.

Abu Sa'id Xudriy roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Nabiy sollallohu alayhi vasallam: “Ikki xislat mo'minda jam bo'lmaydi: baxillik va badxulqlik”, dedilar”.

Mo`min ersang qilib durringni nisor,
El bila ravshan o`l nechukkim sham.
Negakim, Tengri hech mo`minda,
Buxlu badxo`yliqni qilmadi jam.[1,2-b]

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hadis mazmunida faqat ikki xislat tilga olinadi: baxillik va yomon xulqlik. To'rtlikda Navoiy hadis mazmuniga mos badiiy vositatanlaydi. O'zini musulmon deb atovchi kishi, xuddi sham'dek, xalqmanfaatlari yo'lida nur sochmog'i kerak. Zero, tangri taolo hamkishilarda shu ikki xislatni mujassam qilgan emas. Hadisda baxillik va yomon xulqlik alohida ko'rsatiladi. Bunga sabab, agar kishida shu ikki xislat birgalikda bo'lsa, u ma'lum darajada insoniylik qiyofasidan chiqadi. Demak, hadis mazmuni kishining ana shu ikki xislatini tark etishga undaydi. Shuningdek, quyidagi hadis mazmuni “Sunani Termiziy” (3-juz,511-bet.Abvabul bir va sila) da “Baxillik haqida”gi” bobining 1962-hadisida (hukmi: zaif) zikr etilgan.

6-hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَنْ لَمْ يَشْكُرِ النَّاسَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ". رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَأَحْمَدُ وَالبَيْهَقِيُّ.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Kim odamlarga shukr qilmasa, Alloh azza va jallaga ham shukr qilmabdi”, dedilar”.

Ulki xoliqg'a shukr der, avval
Shokir o'lmoq kerak xaloyiqdin.
Kimki, maxluq shukrini demagay,
Demagay dag'i shukr xoliqdin. [1,2-b]

Hayotiy dunyoda nimaiki mavjud bo'lsa, insonning rizq-ro'zi,sihat-salomatligi, baxti-saodati va zurriyoti uchun berilgandir.”Qur'on” oyatlari va Muhammad alayhissalomning sunnatlaridan muxtasar xulosalar qilsak, yuqoridagi fikrimizga chuqur ishonch hosil qilamiz. Bu borada, “Qur'on”da “Inson” surasi borligi ham inson mavqei bosh o'rinda ekanligiga dalil.

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا

“Haqiqatda, biz uni {insonni} to'g'ri yo'lga boshqardik, u gohi shukr, gohi noshukurlik qiladi”, shuningdek, ko'plab boshqa oyatlarning mazmuni ham avvalo insonlar shukri-qadriga yetish lozimligini ko'rsatadi. Demak, har bir kishi yaratilgan narsalarning shukrini qilishi, ne'matlarning qadriga yetishi lozim, har bir narsaning qadr-qimmatiga yetish insonning burchi; hattoki taom tanovuli, suv ichgandan keyin aytiladigan “Alhamdu lillahi”, ya'ni “Allohga shukr” iborasi tabiiy mavohib-ne'matlarning qadrini anglash, uni olib kelgan va yetishtirgan kishilar mehnati hurmatiga, e'zozlash uchun aytilgan madh so'zidir. Demak, kishilar, avvalo bir-birlarining qadr-qimmatlariga yetishlari kerak. Kimki ushbu xislatdan mustasno bo'lsa, demak yaratganga ham shukr qilmagan bo'ladi. Ushbu hadis talqini Imom Termiziyning “Sunani Termiziy” asari 1955-hadisida, Imom Tabaroniyning “Al-Mo'jamul avsat” (4-juz) asari 51-hadisida, Haysamiyning “Majmauz zavoid” (8-juz) kitobi 184-hadisida, Suyutiyning “Al-Jamius sag'ir” asari 9009-hadisida, Imom Ahmadning “Musnadi Ahmad” (13-juz) kitobi 246-hadisida, Abu Dovudning “Sunani Abu Dovud” asari 4811-hadisida uchraydi.

8-hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "أَلَا إِنَّ الدُّنْيَا مَلْعُونَةٌ مَلْعُونَةٌ مَلْعُونٌ مَا فِيهَا إِلَّا ذِكْرُ اللَّهِ". رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ وَالدَّارِمِيُّ.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Men Rasululloh sollallohu alayhi vasallamning: “Ogoh bo'linglar! Albatta, dunyo mal'undir, undagi bor narsa mal'undir, faqat Allohning zikri mustasno”, deyayotganlarini eshitdim”.

Dunyovu har ne andadur mavjud

Bo`ldi haq la`nati giriftori.

G`ayri haq zikrikim, erur zokir

Tengrining rahmati sazovori. [1,3-b]

Termiziy, Ibn Moja, Dorimiylar rivoyat qilgan. Muallif bu yerda hadisning qisqaroq shaklini tanlagan. Aslida hadisning to'liq shakli quyidagicha: “Ogoh bo'linglar! Albatta, dunyo mal'undir, undagi bor narsa mal'undir, faqat Allohning zikri va unga yaqin bo'lgan narsalar hamda olim va tolibi ilm mustasno”.

Bayhaqiyning rivoyatida “Allohning zikri va unga olib boradigan narsalar mustasno”, deyilgan bo'lsa, Abu Shaybaning rivoyatida “Yaxshilikni o'rganuvchi va o'rgatuvchi mustasno”, deyilgan. Bazzorning rivoyatida esa, “Yaxshilikka buyurish va yomonlikdan qaytarish mustasno”, degan jumla qo'shimcha qilingan. Ya'nikim, bu

dunyodagi ko'p narsalar o'tkinchi, ularga mehr qo'yish ham nomunosib ishdir. Alloh zikridan bo'lak bu dunyodagi har narsa la'natlangan. Zeroki, ta'lim oluvchilar hamda olimlar buyuk kishilar sifatida bundan mustasno qilingan. Quyidagi hadis mazmuni Termiziyning "Sunani Termiziy" (4-juz, 151-bet. Abvabuz zuhd) da "Rasulimiz alayhissalomning zuhdleri" bobida 2322-hadisda (hukmi: hasan hadis), "Sunani Ibn Mojja" (5-juz, 558-bet. Zuhd kitobi) da "Dunyo misoli" bobi 4112-hadisda (hukmi: hasan hadis), "Sunani Dorimiy" (1-juz, 350-bet. Muqaddima) da "Ilm va olimning fazli bobida" 331-hadisda (hukmi: hasan hadis) ham o'z ifodasini topgan.

9-hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْعَيْنُ عَبْدُ الدِّينَارِ لِعَيْنِ عَبْدِ الدَّرْهِمِ". رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

"Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Dinorning quliga la'nat bo'lsin!

Dirhamning quliga la'nat bo'lsin!" dedilar".

Rahmat ozodag'aki ul olmas

Dinoru dirhamin jave qo'lga.

Lek la'nat angaki qul bo'lg'ay:

Xoh dinoru xoh dirhamg'a. [1,3-b]

Ma'lumki, dinor va dirham-arab pul birliklari. Hadisning asosiy maqsadi boylikka, mol-dunyo orttirishga mukkasidan ketuvchi xasis, baxil, sudxo'r va poraxo'r kishilar tangri taoloning la'natiga giriftor bo'lishi muqarrarligini ko'rsatishdan iborat. Darhaqiqat, mol-dunyoga hirs qo'ygan, mukkasidan ketgan kishilarning oxiratiganday bo'lishi ma'lum. Ularning to'plagan mol-dunyosidan na xalqqa, na o'z ahli baytlariga foyda bor. Bunday kishilar o'z qadriyatlariga, sihat-salomatligiga ziyon qiladilar, bola-chaqalari va zurriyotlariga katta zarar keltiradilar. Ular aslo-aslo huzur-halovat, osoyishtalik, xotirjamlik nima ekanligini tasavvur qila olmaydilar. Lekin oxirtda mol-dunyo foyda berarmikin? Hadis mazmunidan har qanday boy-badavlat kishi tangrining la'natiga sazovor bo'lar ekan, degan xulosa chiqarmaslik kerak, chunki umr bo'yi halol va pokiza mehnat ilinjida orttirilgan boylik albatta, halol hisoblanadi. Hadisda esa, faqat yuqorida aytganimizdek, mol-dunyo, boylikka, harom yo'llar bilan erishuvchi kishi la'natlanadi. Darvoqe', boshqa bir hadisda xuddi shunday kishilarga ta'rif beriladi: "Kimki nafs xohishi bilan dunyoni mukkasidan ketib egallasa, qiyomat kunida do'zaxdan boshqa narsaga erishmaydi". Lekin, ming afsuski, bunday kishilar jamiyatimizda istaganicha topiladi. "Menga pul va yaxshi taom bo'lsa yetarli" deyuvchilar juda ham ko'p. Axir dunyoda bundan ham muazzamroq, ulug' ishlar ko'p-ku! Hadis yashash mohiyatini mol-dunyodan iborat

deb bilgan kimsalarga muhtasar javobdir. Ushbu baytlarda mazmuni ifodalangan hadis bir necha manbalarda zikr etilgan. Jumladan, Imom Termiziyning “Sunani Termiziy” asari (4-juz, 185-bet. Abvabuz zuhd) 2375-hadisida (hukmi: zaif hadis), Imom Buxoriyning “Sahihul Buxoriy” asari 2887-hadisida, Imom Zahabiyning “Siyari A'lomun nubalo” (8-jild) kitobi 301-hadisida, Suyutiyning “Al-Jamius sag'ir” asari 7266-hadisida qayd etilgan.

13-hadis

عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمَجَالِسُ بِالْأَمَانَةِ". رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَأَحْمَدُ وَالْبَيْهَقِيُّ.

Jobir ibn Abdulloh roziyallohu anhumodan rivoyat qilindi:

“Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Majlislar omonatdorlikdir”, dedilar”.

Qaysi majlisdakim eshitasang soʻz,

Bilgil ul soʻz sanga omonatdur.

Gar ani oʻzga yerda naql etsang,

Ul amonatgʻa bu xiyonatdur. [1,3-b]

Hazrat Navoiy bu yerda ham oʻz odatiga koʻra uzun bir hadisning maʼlum qismini keltirgan. Hadisning toʻliq shakli quyidagicha: “Majlislar omonatdorlikdir. Faqat uchta masjil mustasno: harom qon toʻkish yoki harom farj yoxud nohaq mol oʻzlashtirish”. Demak, nohaq qon toʻkish, zino va oʻgʻirlik kabi jinoyatlarga guvoh boʻlgan kishi koʻrganini omonat deb bilib yashirib yurmasligi kerak, balki uni kerakli kishilarga yetkazishi lozim. Hadis va Navoiy toʻrtligi mazmunidan shu maʼno kelib chiqadi: Biror majlis va kengashda ishtirok qilib, eshitgan har soʻz va fikrni boshqalarga yolgʻon, qoʻshib, boʻrttirib yetkazish omonatga xiyonat qilish bilan barobar, zero oʻsha majlisda aytilgan har bir soʻz eshituvchiga omonatdir. Ulugʻ Navoiyning har bir asarida bu xususida fikrlar mavjud. “Befoyda soʻzni koʻp aytma, foydali soʻzni koʻp eshiturdin qaytma”, “Oz degan - oz yanglishar” kabi hikmatli soʻzlari ham hadis mazmunini teranroq anglashga xizmat qiladi. Hadis, avvalo majlis va kengashlarda eshitilgan soʻz vaxabarlarni omonatda saqlashni yoki toʻgʻri, buzmasdan, qoʻshmasdan yetkazishni taʼkidlaydi va shunga daʼvat qiladi. Bu hadis “Sunani Termiziy” (3-juz, 509-bet.) da “Majlislar omonatdir” bobida 2322-hadis, “Sunani Abu Dovud” (5-juz, 121-bet. Odob kitobi) da “Gap koʻtarish yurish” bobida 4869-hadis, “Musnadi Ahmad” (23-juz, 45-bet. Musnadi Jobir ibn Abdullo) da 14693-hadis, “Musnadi Ahmad” (23-juz, 105-bet. Musnadi Jobir ibn Abdullo) da 14792-hadis, “Musnadi Ahmad” (23-juz, 297-bet. Musnadi Jobir ibn Abdullo) da 15062-hadisda ham zikr etilgan.

14-hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْمُسْتَشَارُ مُؤْتَمَنٌ". رَوَاهُ
التِّرْمِذِيُّ وَالنَّسَائِيُّ وَالْحَاكِمُ.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: “Maslahat so'ralgan kishi ishonilgan odamdir”, dedilar”. g'aliz, tushunarsiz. taklif: “Maslahat so'ralgan kishi ishonchga sazovordir”

Har kishikim birovni mahram etib,

Mashvaratda amini roz etti,

Gar yoshurdi bilib saloh so'zin,

Uzini qalbu hiylasoz etti. [1,4-b]

Termiziy, Nasoiy, Hokimlar rivoyat qilgan.

Imom Buxoriy “Adabul-mufrad”da ushbu hadisning nomiga bir bob ochib, unda quyidagi rivoyatni keltirgan:

“Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: Nabiyy sollallohu alayhi vasallam: “Kimdan bir musulmon birodari maslahat so'raganda unga noto'g'ri yo'l ko'rsatsa, unga xiyonat qilibdi”, dedilar”.

Matndagi al-mustashor-maslahatchi, yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, mu'taman-ishonchli, ishonilgan shaxs demakdir. Albatta, har bir xalq yoki qavmning boshliqlari, rahbar va oqsokollari bo'ladi. Ular xalq bilan birgalikda katta-kichik ishda maslahatchi bo'lishlari, tabiiy. Bu shaxslar xalq, odamlar orasida o'z obro'-e'tibori, ishonchgasazovor ekanliklari bilan ajralib turadilar. Chunki xalqning turmushi, yashash sharoitlari, umuman, baxt-saodati ko'p holda maslahatchiga aloqadordir. Yaxshi, to'g'ri maslahat beruvchi kishilar kam. Nega deganda, hamma ham shunday xalq e'tibori va hurmatiga sazovor bo'la olmaydi. Yaxshi maslahatchi, ma'lum ma'noda, eng yaxshi inson, boshqalarning yaxshi-yomon, issiq-sovuq kunlarida ular bilan birga bo'luvchi, to'g'ri yo'l eshiklarini ochuvchi kishilardir. “Qur'-on”dagi “Oli-Imron” surasi 159-oyatida :

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ

“Ishlaringizda ularga maslahat soling” oyati har qanday ish maslahat orqali amalga oshsa, mustahkam bo'ladi, yoki “maslahatli to'y tarqamas” iboralarini to'la mustahkamlaydi. Islom tarixidan ma'lumki, Muhammad payg'ambar nafaqat erlar, balki ayollar yig'inida ham ishtirok qilgan, ularning fikr va mulohazalarini eshitgan sahif maslahatlar berib, ularning ishonchlarini to'la qozongan. Hadis har ishni maslahat asosida oshirish kerak, degan g'oyani ilgari sursada, maslahatni faqat ishonchli kishilar, aqli zukko, ko'pni ko'rgan va eshitgan kishilar bilan kelishishni, maslahat zimmasida katta omonat, ma'suliyat turganligini ta'kidlaydi. Ushbu hadis

mazmuni “Sunani Termiziy” (4-juz, 180-bet. Abvabuz-zuhd)ning 2369-hadisida (hukmi: sahih hadis), “Sunani Abu Dovud” (5-juz, 217-hadis. Kitabul adab) ning 217-hadisida (hukmi: sahih hadis), “Sunani ibn Moja” (5-juz, 305-bet. Kitabul adab)ning 3745-hadisida (hukmi: sahih) berilgan.

30-hadis

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ حَسَنَ إِسْلَامَ الْمَرْءِ تَرَكَهُ مَا لَا يَغْنِيهِ». رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ وَابْنُ مَاجَةَ.

Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi:

“Nabiy sollallohu alayhi vasallam: “Kishi musulmonchiligining go'zalliklaridan biri - behuda narsalarni tark etishidir”, dedilar”.

Kimki islom ko'z'gusida tilar

Har zamon o'zga bir safo mavjud,

Kechsun ul nav' barcha ishidinkim,

Tengri rozi emas, ulus xushnud. [1,6-b]

Imon haqida hadis kitoblarining birida shunday bitilgan:”Imon nima,— degan savolga Muhammad alayhis-salom aytdilar:-Imon Alloh taologa, uning maloikalariga, kitoblariga,payg'ambarlariga, oxirat kuniga, taqdirning yaxshi-yomonligiga mutlaqo ishonish demakdir”. Shunday ekan imonning pokligi salomatligi va go'zalligi komil mo'min-musulmon bo'lishga kifoya qiladi. Hadis mazmuni va Navoiy to'rtligidan anglash mumkinki, kishi o'ziga aloqador bo'lmagan ishlarga aralasha, uning imoniga putur yetadi. Negaki, shunday ishlar oqibatida turli xil nizolar, ko'ngil xiraliklar chiqishi, muqarrar. “Yetmish yillik ibodat bir behayolik natijasida barbod bo'ladi”, deyiladi bir kitobda.“Qur'on”ning juda ko'p oyatlari, Muhammad payg'ambarning hadislari, avvalo imon pok bo'lishiga, xususan o'ziga aloqador bo'lmagan ishlarga qo'l urmaslik, ko'pso'zlik, vaysaqilik kabi kasalliklardan saqlanishga da'vat qiladi. “Qur'on”ning Mo'minun surasi 3 - oyatiga diqqat qilaylik:

مُعْرَضُونَ اللَّغْوِ عَنْهُمْ وَالَّذِينَ

“Mo'minlar ko'p gapirishga e'tirozli bo'ladilar”, ya'ni mo'min kishining fazilatlaridan biri -ko'p gapirish, laqmalik, vaysaqilik yoki o'ziga tegishli bo'lmagan so'zlardan voz kechishida ko'zga tashlanadi.Hadis kishilarni avvalo imon pokligiga da'vat qiladi, o'ziga aloqador bo'lmagan har qanday ishdan voz kechishni taklif qiladi.Yuqoridagi bayt mazmuni “Sunani Termiziy” (4-juz,148-bet.Zuhd kitobi) ning 2317-hadisida (hukmi: sahih), “Sunani ibn Moja” (5-juz,461-bet. Kitabul fitan) ning 3976-hadisida (hukmi: sahih) berilgan.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, "Arba'in" singari axloqiy-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan asarlarni mutolaa qilish, Termiziy singari ulug' insonlar hadislaridan bahramand bo'lish va unga amal qilish bugungi kun yoshlari uchun har tomonlama ma'naviy zaruratdir. Hazrat Navoiy ham shuni anglab o'z davri ma'naviyati rivojiga salmoqli hissa qo'shgan. Chunki mazkur asar komil inson tarbiyasi uchun beminnat xizmat qilishi, shubhasizdir.

REFERENCES

1. Alisher Navoiy "Arba'in" asari. Nashrga tayyorlovchi Suyima G'aniyeva. Toshkent "Fan". 2000
2. Абул Ҳасан Муслим ибн ал-Ҳажжож. Саҳихи Муслим. Дору Тоййиба. Риёз. 2008.
3. Абу Исо ат-Термизий. Сунаи ат-Термизий. Дору кутубул-илмийя. Байрут. 2008.
4. Муҳаммад ибн Исмоил Ал-Бухорий. Ал-Адаб Ал-Муфрад. Мактабатул Маориф. Риёз. 2011.
5. Муҳаммад ибн Абдурраҳмон ибн Абдурроҳим Муборакфурий. Тухфатул-Ахвазий шарҳи Жомеъут-Термизий. Дорул-Кутубул илмийя. Байрут. 2008
6. Муҳаммад Шамсул-Ҳақ Ал-Азим Ободий. Авнул-Маъбуд ала шарҳи Сунани Абу Довуд. Дор ибн Ҳазм. Байрут. 2010.
7. Нуриддин Мулла Али ибн Султон Муҳаммад Ал-Ҳарвий Ал-Қори. Мирқот Ал-мафаатих Шарҳи Мишкат Ал-Масобих. Дорул-Фикр. Байрут. 2002